

A magyar történet új szintézisének munkálatai

A Magyarország története munkálatainak helyzetéről*

A Magyar Tudományos Akadémia Történeti Bizottsága 1964-ben jóváhagyta azt a Molnár Erik vezetésével készített javaslatot, amely a magyar történelem 10 kötetben történő összefoglalásának szerkezeti, szervezési alapelveit tartalmazta. Molnár Erik halála visszavetette az előkészületeket, s ezek csak 1968-ban — miután a munka szervezésével megbízott Történettudományi Intézet vezetése rendeződött — folytatódtak.

A magyar történészársadalom szinte egészét átfogó szerkesztőbizottság 1968-ban tartott ülésein foglalkozott a legfontosabb személyi kérdésekkel, felkérte a kötetek főszerkesztőit, a kötetek szerkesztőségeinek tagjait. A szerkesztők közül került ki az ún. „intézeti felelős”, aki a Történettudományi Intézet munkatársa lévén az Intézet vezetésének felelős a kötet munkálatainak előrehaladásáért és aki a kötet-főszerkesztők mellett ellátja a legfontosabb szervezési munkát. A kötet-szerkesztőségek javaslatai alapján alakult ki — a következő szerkesztőbizottsági ülés jóváhagyása után — a szerzők, előtanulmányírók, térkép- és illusztrációfelelősök első névsora. Miután a szerzők, majd a szerkesztők összeállították a kötetek tematikáját, az 1969. január 24-i szerkesztőbizottsági ülés megvitatta azokat, és felszólította a I–VIII. kötet főszerkesztőit: kérjék fel a kötetek munkatársait munkájuk megkezdésére.

I. Előtanulmányok — anyagfeltárás

Az összefoglaló jellegű munkák színvonala, időtállósága a historiográfia tanúsága szerint nem kis mértékben függ attól, hogy a szerzők mekkora mennyiségű és milyen színvonalú részkutatásokra, tanulmányokra támaszkodhattak. Ahogy a Szilágyi szerkesztette 10 kötetes összefoglalás építhetett a XIX. század második felében megsokasodó történeti tényfeltárásokra, a gyakran nagy fáradsággal feltárt óriási adatmennyiségre, úgy Hóman Bálint és Szekfű Gyula szintézise azért is lehetett a kor mértékével mérve a magyar polgári történetírás magasszintű összefoglalása, mert a szerzők tudatosan törekedtek mindazon bő részletkutatások felhasználására, melyek a századvég, századelő történeti irodalmában születtek, s képesek voltak áttekinteni, történeti szintézisbe foglalni a rokon- és segédtudományok kiemelkedő — igaz, a mai kutató szemében már sokban meghaladott — eredményeit a magyar őstörténet kérdéseitől a XIX. század történetének politikai, szellemi vonatkozásáig.

A felszabadulás utáni marxista történetírás eredményei, különösen az utóbbi 10–15 év igen gazdag történetírói termése, jelentős támaszt képeznek a mai marxista összefoglaló készítőjének. A történeti folyamatok, egyes események, személyek megítélésében kialakított modern marxista álláspontok kiindulópontokat, az eddigi — és nem mindig eléggé alaposan számba-

* A fenti áttekintés a Magyarország története c. összefoglaló munka 1971. márc. 19-i szerkesztőbizottsági ülése részére készült. A beszámolót a szerkesztőbizottság megvitatta s elfogadta, a szerző a végleges forma kialakításában figyelembe vette az elhangzott észrevételeket.

vett — adatfeltárások pedig egyes kérdésekben jelentős bizonyító anyagot jelentenek a munkában. (Gondolunk itt pl. nemcsak a megjelent cikkekre, tanulmányokra, hanem a ritkán használt egyetemi doktori disszertációkra is.) És kétségtelen: mindez a korszakok feldolgozásánál jól egészítheti ki az a hatalmas ismeretanyag, melyet a polgári történetírás halmozott fel.

Amikor azonban a történetíró az összefoglalás készítéséhez, munkája megtervezéséhez lát, nemcsak szaktudománya eddigi eredményeinek felmérésére kényszerül, hanem a megírni kívánt témakörön belüli fehér foltok számbavételére is. S a megoldatlan rész kérdések, a kérdőjelek tömegét — túl a tudományos kutatás azon sajátosságán, mely szerint minél mélyebben hatolunk a megismerni kívánt anyagba, annál több új kérdéssel kell szembenéznünk — épp a megújuló marxista szemlélet állítja a történetírás elé. Ha a szintéziskészítés sohasem állt csak „összefoglalás”-ból, a történetírónak egy sor rész kérdés analízisével is meg kellett birkóznia, ma, amikor eredményeink nem egy esetben elmaradnak igényeink mögött — ez fokozott nehézséget jelent. Ahogy a 10 kötetes szintézis lényeges feladata a hazai történeti kutatás eredményeinek marxista modern szempontú összefoglalása, legalább ennyire lényeges funkciója lehet szembenézni ismereteink esetleg nem kielégítő voltával, a hiányokkal is. (Igen figyelemreméltónak tarthatjuk azt a javaslatot, mely arra ösztönzi a szerzőket: rögzítsék jegyzetben az írás közben megmutató hiátusokat, melyek kitöltésére most nem vállalkozhatnak. Ez sok újabb téma kidolgozására serkenthetné a fiatal kutatókat, disszertánsokat.) — A szerkesztés az ilyen típusú, már a tematikák kidolgozásánál is jelentkező gondokon azzal tud enyhíteni, hogy igyekszik a feldolgozatlan kérdések legalább egy részét „előtanulmányként” kimunkáltatni, s emellett az egyéni kutatási technikái s egyéb segítséggel (dokumentáció, filmetetés, másolás stb.) támogatni. — Ezért beszámolónk első felében a szerkesztőség ezirányú tevékenységéről, illetve a munkálatok eddigi eredményeiről szólnánk.

Az előtanulmányokról

Hogy történetírásunkban az említett ismeretlen terelemek száma igen nagy, azt a korábbi években a történettudományunk fejlődését érintő értékelések gyakran hangoztatták. Mindennek jogosságát azonban csak akkor érezzük igazán, ha betekintünk azokba a feljegyzésekbe, melyeket az egyes kötetek szerkesztősei készítettek a korszakok megírásához szükséges előtanulmányokról. Ezek a — elnézést a kifejezésért — „kivánságlisták” elsősorban olyan tanulmányokat tartalmaznak, melyek tárgyukat a társadalom-, gazdaságtörténet, politikatörténet — kisebb mértékben a kultúrtörténet — köréből merítették. Jelentős erőfelmérést, rövid időn belül nem is pótolható hiányokat, ugyanakkor színvonalasságra, teljességre törekvést is jeleznek ezek a cím-javaslatok. Természetes, hogy a témák körének szűkítése vált szükségessé — és nem is mindig a fontossági sorrendet figyelembe véve — a tanulmányírók felkérésekor. Az igényeket a személyi lehetőségekhez, adottságokhoz kellett igazítani. Így is minden túlzás nélkül elmondhatjuk, hogy a felkérések (1969 július—december) a történettudomány több olyan területéről sürgették a kisebb-nagyobb rész tanulmányokat, vagy áttekintő adatgyűjtéseket, melyek a felszabadulás utáni magyar történeti irodalomból kimaradtak. Most, a nagyméretű összefoglalás megtervezésekor vált világossá, hogy az ilyen terjedelmű és igényű tárgyalásban bizonyos, eddig talán nem az érdeklődés előterében álló szempontok mellőzése mulasztás lenne. Röviden néhány szót a szerkesztőségek ezirányú tevékenységéről.

Első pillantásra is érezhető a lényegében kétirányú törekvés: a már korábban megkezdett kutatásokat a 10 kötetes Magyarország története munkálataihoz kapcsolni, bátorítani s ezzel biztosítani eredményük felhasználását, beépítését az összefoglalásba, ugyanakkor a kívánalmakhoz képest újabb kutatásokat indítani. Emellett a szerkesztőség biztosítani igyekezett a szerzők mind erkölcsi, mind anyagi megbecsülését: amennyiben irodalmian megformált dolgozat készítésére kért fel valakit, úgy a kötet szerkesztőség szakmai véleményezése alapján leadott munkát publikálásra javasolni ígérte, amennyiben pedig „adatgyűjtő” előtanulmányt kért, úgy meghatározott összegű honoráriumot helyezett kilátásba.

Műfajilag 3 előtanulmány-típus alakult ki: az egyik az „anyaggyűjtést”, a dokumentációt már meghaladó, adatfeldolgozó (az áttekintett anyagot téma és szempontok szerint összeállító) dolgozat; a másik a kisebb, eddig még tisztázatlan részkérdést kerek formában kidolgozó rész-tanulmány s a harmadik típus az olyan, nagyobb időszakot átfogó, a szintézis szempontjából készített összefoglaló jellegű munka, mely gyakran akár 2 kötet kronológiai anyagán is átfutó tematikát világít meg.

A tanulmányok elkészítésének határidejét az 1970. év közepéig terjedően jelölték ki, hiszen logikusnak tűnt az, hogy a kötetek szövegét író szerzők munkájuk megkezdése előtt kívánták az előtanulmányokat olvasni. Már a múlt év első felében látszott, hogy lesznek olyan előtanulmányok, melyek valószínűleg — előre nem látott nehézségek miatt — nem fognak határidőre elkészülni. Ezért a szerkesztőség (és az Intézet június 8-i osztályvezetői értekezlete) azt javasolta, hogy a kötet-szerzők folyamatosan konzultáljanak azon előtanulmányírókkal, kiknek munkája késik, s e konzultációkon az előrehaladt kutatások eredményeiről tájékozódhatnak azon eredményekről, melyeket az előtanulmányszerző, akár a kötet nyers kéziratának elkészültével párhuzamosan, vagy akár annál később irodalmi ígérennyel, publikálásra éretten kidolgoz. Más esetben az előtanulmányíró e konzultációk során a maga kutatásaihoz is érdekes szempontokat nyerhet. Így — mint azt néhány példa bizonyítja is — a tudományos etika legmesszebbmenő tiszteletbentartása mellett a kollektív munka igen eredményes formája alakulhat ki. S az is ismeretes, hogy a később elkészülő, jelenleg még csak a kidolgozás stádiumában tartó tanulmányokat a nyers kézirat megmunkálása, alakítása közben is jól használhatják a kötet-szerzők.

Az eddig még el nem készült előtanulmányok másik csoportja a valószínűleg soha meg nem születő tanulmányok sora. Ezek szerzői között intézeti, egyetemi, múzeumi, levéltári kutató, pályakezdő vagy érettebb történész egyaránt akad. Hogy ezen előtanulmányok el nem készültének mi volt az oka: a könnyen előforduló nem reális kezdeti erőfelmérés, vagy az aránylag szűkre szabott határidő okozott megtorpanást, vagy a szerzőknak kilátásba helyezett premizálás, publikálási lehetőség nem elég ösztönző hatású, vagy a kedvezmények nem voltak elegendők a kutatásokhoz? — Mindezt egyelőre nehéz lenne megválaszolni. Az azonban már most is látszik, hogy a szerkesztőség sem követett el mindent az előtanulmányírók mozgósítása, kézben tartása érdekében. Ezt bizonyítani látszik az a tény is, hogy a — saját és kötete érdekében is — határozottan fellépő szerzők a legtöbb esetben biztosítani tudták az előtanulmányokat.

Igaz, hogy az elkészült előtanulmányok száma így csak része a felkérteknek, s korai lenne arra vállalkozni, hogy felmérjük a szintézisbe illeszthető eredményeiket, mégis már most látszik, hogy egyes korszakoknál, egyes köteteknél jelentősen gazdagítják a szerzők forrásanyagát, a feldolgozás tematikáját.* Csak példaként szeretnénk megemlíteni néhány munkát a feudalizmus és a kapitalizmus korabeli Magyarország története köréből.

Első pillantásra is feltűnő, hogy a feudalizmuskori előtanulmányok döntő többsége témáját a gazdaság- és társadalomtörténet köréből vette. Itt említhetjük azokat a kutatásokat, melyek tisztázzák a jobbágyság előzményeit, a jobbágyság mint társadalmi osztály kialakulásának körülményeit, vagy azt a dolgozatot, mely ugyancsak a korafeudalizmus időszakának jelentős kérdését, a telegkatonaság társadalmi, hadászati jelentőségét dokumentálja. Módszertanilag és konkrét eredményeiket tekintve is újak a késői feudalizmus időszakának város- és gazdaságtörténeti előtanulmányai. A modern, számítástechnikai ismereteket igénylő kvantitatív módszerek alkalmazásával kaphatunk betekintést Brassó illetve Kassa városának XV—XVI. századi

* Az I—VIII. kötethez előtanulmányt készített: I. kötet: Fodor István, Veres Péter; II. kötet: G. Bolla Ilona, Borossy András, Granasztói György; III. kötet: Bácskai Vera, Nagy Erzsébet, Pákh Judit, Péter Katalin, Zimányi Vera, Iványi Emma; IV. kötet: ifj. Bartha János, Észe Tamás, Hajdú Lajos, Szakály Ferenc, Török Katalin; V. kötet: Csató Tamás, Szöcs Sebestyén; VII. kötet: Dósa Katalin, Gergely András, Merényi László, Somogyi Éva, Szász Zoltán, Pete György; VIII. kötet: Bence László, Sárdi Anna, Sipos Péter, Stier Miklós, Szabó Miklós, Vida István, Telegi Éva.

társadalmi tagozódásába, demográfiai strukturáltságába, korabeli adójegyzekek feldolgozása alapján. A XVI—XVII. század mezőgazdasági és ipari árának trendjeit, a korabeli árstruktúrák változásait vizsgálja a Történettudományi Intézetben folyó többéves munka eredményeként a magyarországi ármozgásokról készült dolgozat. A tanulmány szerzője azt bizonyítja, hogy Európában a XVI—XVII. században az eltérő gazdasági fejlődés ellenére a fejlődésben élenjáró Németalföld és Anglia kivételével nagyjából azonos időben többé-kevésbé azonos irányú ármozgások figyelhetők meg. A mezőgazdasági és ipari árak többévszázados trendjeit vizsgálva a kutatások azt bizonyítják, hogy a XVI. század közepe körül fellépő, s mintegy háromnegyed évszázadig tartó mezőgazdasági konjunktúra az agrárexporttal foglalkozó kelet-európai országoknak kedvező lehetőséget biztosított. Ugyanakkor, míg Nyugat-Európában a termelés nagyarányú átszervezése, hatékonyabbá tétele megy végbe, addig Kelet-Európában (köztük Magyarországon is) semmi sem ösztönzi az ipari fejlődést, így ez több évszázadra lemaradt. A kelet- és nyugat-európai életszínvonal összehasonlítása azt mutatja, hogy Magyarországon illetve Kelet-Európában a kevésbé intenzív termelés ellenére is az ipari népesség reálbére — a már említett időleges agrárkonjunktúrából eredően is — egyelőre magasabb volt.

Az újkori magyar történelem köréből elsősorban a VII. kötethez készült kultúrtörténeti munkálatok méltók figyelemre. Ezek nagy statisztikai anyagon vizsgálják a századforduló lakás-, öltözködési, táplálkozási, részben egészségügyi viszonyait, kitérnek a társadalmi rétegződés és az életkörülmények közötti összefüggésekre. Több kisebb adatgyűjtés ad tájékoztatást az 1867—1914 közötti irodalmi közízlésről, a könyvtárügyről, a könyvtárak jellegéről, a könyvkiadás műfajonkénti megoszlásáról, a hírlapokról, a színházi életről és bizonyos időszakra vonatkozóan a női divat korabeli társadalmi rétegekre is jellemző alakulásáról.

Az előtanulmányok kérdéséhez talán még annyit szükséges megjegyezni, hogy a készülőben levő munkálatok továbbfolytatása, befejezése érdekében a szerkesztőségnek érdemes mindent elkövetnie; egyrészt a következő időszak szerkesztési munkájában e tanulmányok még hasznosíthatóak, másrészt e munkálatok megindításuk, vagy anyagi, erkölcsi támogatásuk révén kapcsolódnak a Magyarország történetéhez, részei hazai történettudományunk azon körének, melyet a szintézis munkálatai érintenek. Ha különböző tudományos intézményeink (egyetemek, múzeumok, levéltárak, intézetek), támogatva a szintézis előrehaladását, felvették terveikbe a kért előtanulmány-témákat, több esetben munkaidőkezelvényt biztosítottak a vállalt feladatok elvégzésére, akkor szerkesztőségünknek törekednie kell arra, hogy e tanulmányok befejezést nyerjenek, s valamilyen formában szaktudományunk profitáljon is eredményeikből.

A magyar történelem külföldi forrásanyagai

A mai magyar marxista történetkutatás számára is igen fontos a történelmünkre vonatkozó minél teljesebb — így a külföldi — forrásanyag megismerése. Fontos egyrészt szemléleti okokból: hiszen marxista történetírásunk elsősorban feladatának tekinti, hogy Magyarország történetét nemzetközi keretekbe, mindenekelőtt Kelet-Európa történetébe ágyazva adja elő; fontos másrészt ezen anyagok megismerése a tudományág belső fejlődése szempontjából is: marxista történetírásunk nem elégedhet meg a polgári történetírás „tétéleinek” átértékelésével, hanem el kell érnie azt a forrásgazdagságot, azt a széleskörű tényismeretet, mellyel a polgári történetírás legjobb művelői bírtak. Csak széleskörű forrásbázisra épülhet megnyugtató módon bármiféle történeti koncepció. — A külföldi forrásörző helyek közül kétségtelenül Csehszlovákia — elsősorban Szlovákia —, Románia — mindenekelőtt Erdély — és Ausztria — főként Bécs — levéltárainak anyagát kell számításba vennie mai történetkutatásunknak, ha a külföldi forrásanyagok felmérésére gondol.

A két szocialista ország levéltárai közül a szlovák levéltárak anyagaiban sokat kutatnak történészeink, sőt a pozsonyi, besztercebányai, lőcsei, nyitrai, kassai levéltárak számunkra fontos állagait könnyen hozathatja Magyarországra mikrofilmen a kutató. Amíg éppen az elmúlt évek folyamatos kutató-munkája következtében az összefoglaló előmunkálatai a szlovákiai kutatóutak gyakoribbá tételét nem kívánták, annál határozottabb igény mutatkozott a bécsi levéltári kutatások iránt. Érthető is ez, mert túl a magyar historikusok eddigi aránylag szűk bécsi kiküldetési lehetőségein, mely a bécsi forrásanyagoknak a magyar kutatás áramába kapcsolódását késlelteti, a szintézis előtérbe hozott nem egy olyan, most már megkerülhetetlen kérdés-csoportot, melynek megvilágításához a Magyarországgal több évszázadon át közös uralkodójú, majd velünk közös államszervezetben élő Ausztria levéltári forrásainak ismerete szükséges.

Mint ismeretes, különösen a XVI—XX. századi magyar történelemre vonatkozó iratanyagok tekintélyes részét őrzik a bécsi levél- és kéziratárak. A magyarországi irattermelésből származó forrásanyagok egy részét a két világháború között a volt Monarchia kulturális javainak felosztása révén Magyarország megkapta, de épp a szaktudományos szempontból jogos proveniencia elvének figyelembe vétele révén jelentős mennyiségű magyar vonatkozású iratanyag maradt, elsősorban a Staatsarchiv, Hofkammerarchiv raktáraiban.

A Magyarország történetének szerkesztőbizottsága már a munkálatok megindulásakor figyelembe vette, hogy a jelzett évszázadok történetének feldolgozásához ezen forrásanyagok alapos áttekintése mennyire szükséges. Nem is annyira új, mint inkább „kiegészítő” kutatásokra lenne szükség, hiszen az érintett kutatók már többnyire végeztek anyaggyűjtést a bécsi levéltárakban; egy-egy rövidebb bécsi kiküldetés alkalmával azonban elsősorban a részletesebben feltárni kívánt szűkebb témájuk forrásanyagával igyekeztek megismerkedni. A kötetek szerkesztőseitől 1968-ban, majd 1969-ben érkezett igények kielégítésére a szerkesztőbizottság a Magyar Tudományos Akadémia illetékes osztályához és a Művelődésügyi Minisztériumhoz fordult segítségért, hangsúlyozva a készülő szintézis jelentőségét, a vállalkozás fontosságát a magyar marxista történetírás történetében. A szerkesztőbizottság — noha előterjesztéseil-en igyekezett reális igényekkel fellépni — e téren nem érhetett el eredményeket. Sem az Akadémia a tudományos munkatársak, kutatók, sem a Minisztérium az egyetemi oktatók részére nem tudott kiutazást biztosítani. (Itt kell megjegyeznünk, hogy a minisztérium felhívta figyelmünket a felfüggetlés igazolása mellett megvalósítható „felhivatalos” utakra, melyek anyagi kiadásait vállalni nem tudtuk.)

S a lehetőségek összemérésének igénye nélkül talán nem joggalalanul vetődik fel a tudományága fejlődését figyelemmel kísérő kutatókban a polgári történetírás e téren fennállt lehetőségeinek példája, amikor a Magyarország történetét célkitűzéseikben nem „egyetemes szemlélettel” kutató történészeknek a külföldi forrásanyagok megismerésére — az összemérés lehetősége nélkül — annyival több kutató-ösztöndíj állt rendelkezésükre . . .

A szerkesztőség, noha kezdettől tisztában volt azzal, hogy a külföldi kutatásokat a külföldi levéltárak, irattárak állagairól készített mikrofilm-felvételek nem pótolják — arra törekedett, hogy minél nagyobb számú felvételt tudjon hozatni a Bécsben már korábban kutatott, s e kutatásaik alapján már bizonyos anyagok áttekintésével rendelkező történészek részére. Ennek lebonyolításával a Történettudományi Intézet reprográfiai szolgálatát bízták meg, amely már a korábbi évek során is jelentős mennyiségű külföldi filmanyagot biztosított az Országos Levéltár segítségével kutatóinak. — Ugyanakkor az Akadémia által a Magyarország története munkálataihoz adott póthitel terhére a Magyar Tudományos Akadémia az 1970 évtől évi 10 000 felvétel készítésének devizaalapját bocsátotta rendelkezésünkre. Miután a kötetektől beérkezett javaslatokat egyeztetttük az Országos Levéltár már itthon levő filmállagaival a megrendelések megtörténtek, s már eddig is a III., IV., VI. kötet szerzői részére több ezer filmkocka érkezett Bécsből. (Csak zárójelben jegyezzük meg: a filmeztetés sürgőssége — ahogy a tízkötetes munkálatai egy sor más vonatkozású tudományszervezési kérdésre — felhívta a figyelmet néhány, a külföldi filmmegrendelések, illetve iratanyagcsere jelenlegi lebonyolítási módjával kapcsolatos kívánnivalóra.)

Dokumentáció

Az összefoglaló írását szükségszerűen megelőző széleskörű irodalom- és újabb levéltári forrásszűrtelést a szerkesztőség dokumentációs munkálatokkal igyekezett segíteni. Ezek lényegében két nagyobb csoportba sorolhatók: a kutatást megkönnyítő, gyorsító *technikai* és a kutatómunka szerves részét képező „*előkutató*” anyagfeltárások.

a) Ez utóbbi keretében *irodalmi dokumentációs, levéltári feltáró és bibliográfiai* segéd-munkálatok folytak.

Az idegennyelvű művekről készített *irodalmi dokumentáció* iránti igények — a szerzők kutatási módjától és a szövegek, illetve a témák jellegétől függően — háromfélék voltak. Jobbára szöszerinti fordítások tanulmányokból, forráskiadványokból, vagy a külföldi szövegek magyar nyelvű kivonatolásai. (Kezdetből voltak nézeteltérések afelől, hogy fordításokat vagy kivonatolásokat készíttessünk elsősorban, s hogy mi tartozik egyáltalán a dokumentációs munka körébe.) Néhány esetben került sor a tudományos dokumentáció legmagasabb fokát képező tematikus irodalomfeltárás készítésére.* Mint azt a szerkesztőség a főszerkesztőkhöz intézett levelében kifejezésre juttatta, az irodalmi dokumentációs igények közül előnyben kívánta részesíteni a cseh, szlovák, lengyel, román, szerb, illetve horvát nyelvű dokumentációs kívánalmakat. Ez összhangban van a szerkesztőbizottság azon korábbi állásfoglalásával, mely szerint a kötetek törekedjenek a magyar történelmet a kelet-európai népek történetébe ágyazva előadni. Ugyanakkor az, hogy a dokumentálási kérelmek valóban elsősorban e téren jelentkeznek, nemcsak azt mutatják, hogy történeiszéink nyelvismerete „egyoldalú”, hanem azt is, hogy a történeti dokumentációnak e téren a továbbiakban is történeiszéink igényeivel kell számolnia. A munkálatok során ugyanis kiderült, hogy amíg a nagy nyugati, valamint az orosz nyelv köréből folyóirataink szerkesztőségei és a kiadók által foglalkoztatva szinte „állandó” fordítói gárda alakult ki, addig nem egy esetben igen nehéz olyan megfelelő (lehetőleg történész alapképzettséggel rendelkező) személyt találni, aki fordít, vagy szakszöveget kivonatol. Azok a hiányosságok, melyek az irodalmi dokumentációkban adódtak, részben ennek, részben annak tudhatók be, hogy nemegyszer a szomszédos országokból igen nehéz akár kölcsönzés, akár vásárlás útján (a fordítói kívánt szöveget tartalmazó) könyveket beszerezni. E nehézségek ellenére sem lebecsülendő a fordítások, kivonatolások, tematikus irodalomfeltárások mintegy 25 ívre tehető mennyisége.

Levéltári anyagfeltárást kértek a II., III. és IV. kötet szerzői a Zsigmond-kori, a XVII. század társadalom- és politikátörténeti, valamint a XVIII. század második felének politikátörténeti témáinak köréből.** Az újkori kötetek szerzői ilyen típusú munkát jóval kevesebbet kértek (a VIII. kötet kért levéltári feltáró munkát a Népszövetség és Magyarország történetéből), s meggondolandó, hogy a feudális korszakot kutatók „élelmessége” vagy inkább a medievisztikai kutatás-szervezés kialakultabb volta miatt különböznek-e ennyire az igények a levéltári forrásfeltárás terén.

A kutatást előkészítő segédletek között kell röviden szólnunk a *bibliográfiai* szolgálatról. Mivel a szintézis írásakor a szerzők szükségszerűen elsősorban a szakirodalom eddigi eredményeire támaszkodnak, a jó tematikus bibliográfiák sokban segíthetik munkájukat. Az Intézet Dokumentációs csoportjának megfelelő részlege kezdetből a szerzők rendelkezésére állt és áll, sőt a csoport áttekintő — természetesen nem teljes — bibliográfiákat is boesátott a szerzők és előtanulmány-

* Ilyen, talán már az előtanulmányok igényét is elérő munkálatot végzett a Zsigmond-kori lengyel történelem egyes kérdései köréből Petnecky Áron. és ideszámíthatjuk a dualizmuskori munkásszűrtály strukturáltságára vonatkozó, megindult adatgyűjtést, valamint az árpád-kori Magyarország forrásainak áttekintéséhez nagyfontosságú Gombos, Pauler munkái név- és tematikai, kronológiai mutatóinak (Érszegi Géza) készítését. (Ez utóbbiak akár sokszorosított formájában történő publikálása hazai medievisztikusainknak nagy segítséget jelentene.)

** E munkát Muzsnyayné Kállay Erzsébet, Kenéz Győző végezték.

írók rendelkezésére a magyar történelem egyes korszakainak legújabb irodalmából. A bibliográfiai szolgálat eddig sem maximálisan kihasználta segítségadása a továbbiakban, a nyers kéziratok kiegészítése, átdolgozása idején még sokban könnyítheti a szerzők és szerkesztők munkáját.

b) A dokumentációs munkálatokhoz tartoznak azok a technikai kutatást gyorsító szolgáltatások, melyeket a reprográfia biztosíthat. A technikailag fejlett országok kutatóihoz képest a magyar történészek közismerten „kisipari” módon dolgoznak, s ennek talán nemcsak szaktudományunk és kutatóink mérsékelt anyagi ellátottsága az oka: gyakran az adott lehetőségeinket sem használjuk ki. Épp ezért jó jel, hogy — elképzelhetően az anyaggyűjtésre maradt idő rövid volta következtében is — a mikrofilmfelvételek, nagyítások, xeroxoztatások száma a Magyarország története számláján hónapról hónapra nagyobb tételeket mutatnak. (A kimutatások természetesen arról is beszélnek, hogy inkább az eddig is ilyen kutatás-technikával dolgozó kollégáink igénye nőtt, s a kör csak lassan bővül. Itt is feltűnő, hogy a feudális korszakos kutatók mennyivel könnyebben barátkoznak meg a modern technikai eszközökkel, mint az újkorral foglalkozók, akiknek pedig elvben mennyiségre sokkal nagyobb forrásanyaggal kell megbírkóznuk.) A szerkesztőség arra törekszik, hogy kihasználva az Intézet reprográfiai részlege által tervbevetett újabb fejlesztéseket a vitáknál majd jóminőségű (kevesebb gépírói munkát igénylő) sokszorosított kéziratokat adhasson kézbe, s hogy a részleg az egyelőre nem látott volumenű illusztrációs feladatok technikai megoldásában minél jobban közreműködhessek.

A Magyarország történetével kapcsolatos eddigi dokumentációs munkálatokról tehát összefoglalóan elmondhatjuk, hogy hazai kutatás-szervezésünkhöz viszonyítva élnkülés mutatkozik e téren, segítve a történeti kutatás forrásbázisának szélesedését, a szerzők forrásáttekintését. Ha a növekvő kívánalmak feszegetik is költségvetési keretünket, a szerkesztőség igyekszik azokat anyagi lehetőségeinek és a pénzügyi keret arányos szétosztását is szem előtt tartva teljesíteni. S ha arra gondolunk, hogy a magyar polgári történetírás összefoglaló munkáinak szerzői a magyar történelem jelentős hazai és külföldi forrásanyagára építették mondanivalójukat — a mai marxista összefoglalást készítő történész részére szerkesztőségünknek igyekeznie kell a forrásanyag, az irodalom áttekintéséhez a körülményekhez képest a legjobb lehetőséget biztosítani. Meggyőződésünk, hogy akár az előtanulmányok további kérésével, akár a nyers kéziratok javításához, továbbformálásához szükséges kutatás-szervezésünk javításával hazai történetkutatásunk egésze lép, kisebbet vagy nagyobbat, előre.

II. „Előszerkesztés” — elvi, tartalmi kérdések megvitatása

Az 1969. január 24-i szerkesztőbizottsági ülés, miután megvitatta és elfogadta a Pamlényi Ervin készítette 10 kötetes Magyarország története szerkesztési útmutatóját,* s állást foglalt az előtanulmányokkal, a kiadás technikai kérdéseivel kapcsolatban, valamint határozott az új- és legújabbkori magyar történet, a művelődéstörténet tárgyköréből rendezendő viták ügyében.

A szerkesztőbizottság és a Történettudományi Intézet rendezésében lezajlott vitákról a szaksajtóban rövidebb, hosszabb közlemények már jelentek meg, mégis néhány mondattal ki kell térni ezekre, mivel (mint az 1970. február 16-i szerkesztőbizottsági ülés ilyen tárgyú előterjesztései — Pamlényi Ervin és Ránki György tollából — tanúsítják) a szintézist megelőző „előszerkesztési” periódus talán legfontosabb, szakmai kérdéseket felölölő állomásainak tekinthetők.

A magyar történelem átfogó feldolgozása állította előtérbe a periodizációs kérdések tisztázásának igényét. A feudális korszak története periodizációs vitája után azonban az új-

* Megjelent: Történelmi Szemle, 1969. 1—2. sz.

illetve legújabbkori kötetek szerkesztői az összefoglalás szempontjából hasznosabbnak tartották, ha a lényegében tisztázott periodizációs kérdések helyett inkább az új- és legújabbkori kötetek egységes koncepcióját megalapozó tanulmányt készítenek s vitatnak meg, amely a kapitalizmus magyarországi fejlődésének sajátosságait, s a fejlődésben a gazdasági, társadalmi, szellemi szféra jelenségeinek összhatását, e hatások főirányát mutatja be. A szerkesztőbizottság vezetőjével folytatott megbeszélések során kialakított főreferátumot Hanák Péter, Lackó Miklós, Ránki György készítette „Gazdaság, társadalom, társadalmi-politikai gondolkodás Magyarországon a kapitalizmus korában” címmel, s a vitában elhangzott hozzászólások, valamint az utólagos értékelések egyaránt elismerték, hogy az előterjesztés és a vita nemcsak új gondolatokat vetett fel, hanem „bizonyos elvi egységet és alapot” adott a VI., VII., VIII. kötet munkálatai gondolatmenetének. A hozzászólások kisebb mértékben szemléleti vitakérdésekre (Mód Aladár), jobban azonban részproblémákra koncentráltak. Az 1848 előtti gazdasági fejlődésről (Szabad György), a dualizmus külpolitikájáról (Diószegi István, Palotás Emil), a nemzetiségi kérdésről (Csatári Dániel), a munkásmozgalom korszakbéli problémáiról (Erényi Tibor, Mucsi Ferenc) hangzottak el érdekes észrevételek. A Horthy-korszak uralmi struktúráját, annak jellegét több hozzászóló (Ormos Mária, Márkus László, Ince Miklós, részben Pölöskei Ferenc) érintette, hangsúlyozva e hatalom diktatórikus vonásait. Mások (Juhász Gyula, L. Nagy Zsuzsa) a két világháború közötti külpolitika több kérdését, valamint a korszak progresszív erőinek küzdelmét elemezték (Vigh Károly később beküldött hozzászólása).

A művelődéstörténeti vitának a szintézis számára a legnagyobb jelentősége abban rejlett, hogy feltárta a művelődéstörténeti mozzanatok beépítésének lehetőségeit az összefoglaló munkába, másrészt rendszerezte a művelődéstörténet fogalma körül kialakult különböző nézeteket.

Elekes Lajos, Pamlényi Ervin, Várkonyi Ágnes főreferátumai, valamint a hozzászólások szinte egyöntetűen aláhúzták a művelődéstörténeti részek jelentőségét a korszerű szintézisben. A művelődéstörténet funkciója mindenekelőtt abban körvonalazható, hogy a belőle kiágazott szaktudományágak eredményeit szintetizálja, s ilyen értelemben „szintézist képez a szintézisben”. A tárgyalás módjában a vita kétféle megoldás lehetőségét hangsúlyozta: tárgyalni kell a művelődési elemeket az adott korszak gazdasági, társadalmi, politikatörténeti eseményeinek folyamatos előadása közben, másrészt az adott korszak kulturális fejlődésének fő irányát, eredményeit külön fejezetben, átfogóan is jellemezni kell. (E „kettéválasztás” indokoltságát a tárgyalásban a Balogh Sándor, Sinkovics István, Székely György által készített referátumok bizonyították elsősorban.)

A 10 kötetes Magyarország történetének munkálatain túlmutattak, s talán az eléggé lemaradt hazai művelődéstörténeti kutatást a későbbiekben is ösztönzik a vitának a művelődéstörténet fogalmával, tárgyával kapcsolatos referátumok, hozzászólások. A vita hangsúlyozta, hogy a művelődéstörténet tárgya a szellemi és anyagi kultúra összessége, s ezért szükséges az új kutatási területek: a kulturális tömegjelenségek (életmód, társadalmi mentalitás stb.) vizsgálata, ugyanakkor el kell határolni álláspontunkat a történelem egész folyamatát a „kultúrtörténet” fogalmába sűrítő nézetektől. A kultúrtörténet fogalmának értelmezéséről (Mátrai László, Hermann István), a kutatás egyes területeiről (Kabos Ernő, Szabad György, Vörös Károly), az eszme- és ideológiatörténet fogalmának körvonalazásáról (Szücs Jenő, Márkus László), a rokntudományok egy-egy területéről (Aradi Nóra, Földes Éva) hangzottak el érdemi felszólalások, s remélhető, hogy a vita sokfelé futó szálai serkentik majd a további részvitákat, kutatásokat, s történeti intézményeink terveiben a művelődéstörténet körébe vágó munkálatok súlya talán növekedni fog.

Sajnos épp a művelődéstörténet köréből „Az újabbkori ideológia- és kultúrtörténet módszertanáról” címmel tervezett vita nem került megrendezésre, s meggondolandó, hogy ez évben az elmaradást esetleg pótoljuk. Lehetőségünk nyílik erre azért is, mert a korszak politika-, gazdaság- és társadalomtörténeti fejezetei remélhetőleg a közeljövőben teljesen elkészülnek, ugyanakkor a legújabbkori kultúrtörténeti fejezetek elkészítésének határideje későbbre tolódik ki.

Szerkesztőségi ülések

Az 1970. február 16-i szerkesztőbizottsági ülés meghallgatta a jelentősebb problémákról készült tájékoztatót, határozott azok megoldási módjáról, tudomásul vette a művelődéstörténeti valamint az új- és legújabbkori történeti vitákról, a kiadóval folytatott tárgyalásokról szóló beszámolót, az évi költségvetési tervezetet, majd a szerkesztőség szervezeti felépítésében hozott változtatásokat.

A szerkesztéssel, a publikálással kapcsolatos valamennyi munkát operatív összefogására, irányítására a szerkesztőbizottság *szerkesztőséget* hozott létre a szerkesztőbizottság vezetőjének irányításával. Megbízta Székely Györgyöt (az I—II. kötet munkálatainak gondozása, Elekes Lajossal a feudalizmus magyarországi története egységes koncepciójának előmozdítása, a középkori egyetemes történeti fejezetek összehangolása), Pach Zsigmond Pált (a szerkesztőség irányításával, a III—IV. kötet gondozása, Ember Győzővel a kései feudalizmuskori történet egységes koncepciójának elősegítése), Csatári Dánielt (a főszerkesztőkkel egyetértésben az V—VI. és IX. kötet gondozása, az új- és legújabbkori ideológiatörténet összefogása, Magyarország történetének Kelet-Európa történetébe való beágyazása), Ránki Györgyöt (a főszerkesztőkkel egyetértésben) a VII—VIII. kötet gondozása, a kapitalizmuskori magyar történet egységes kimunkálása, az intézeti munkatársak munkájának figyelemmel kísérése, a költségvetési ügyek vitele, viták tervezése), Pamlényi Ervint (Lederer Emmával egyetértésben a X. kötet gondozása, a kultúrtörténeti fejezetek egységes jellegének biztosítása, a dokumentációval, előtanulmányokkal, a mellékletekkel kapcsolatos ügyek intézése, Ránki Györggyel a kiadóval történő tárgyalások), Zsigmond Lászlót (az új- és legújabbkori egyetemestörténeti fejezetek összehangolása, egységes felfogásának biztosítása), szerkesztőségi titkárként Glatz Ferencet (az adminisztráció vezetése, viták, ülések előkészítése, segítség a kötetekkel kapcsolatos valamennyi munkában).

A létrehozott szűkebb szerkesztőség 1970-ben öt alkalommal ülésezett. Napirendjén minden alkalommal szerepelt a kötetek munkálatainak állásáról, illetve a szerkesztőségi munka folytán felmerülő egyéb kérdésekről szóló tájékoztató. Előterjesztés alapján tárgyalt a szerkesztőség a készülő és elkészült előtanulmányokról, s többek között megállapította, hogy szükségesség látszik az elkészült munkák egy-egy példányát a szerkesztőségnél megőrzésre letétbe helyezni, hogy a publikálásra nem kerülő anyagokat is a történeti kutatás — akár későbbi időpontban — felhasználhassa. Állást foglalt az aktuálisan előtérbe kerülő, egyes köteteket vagy a munkát egészét érintő kérdésekben. Foglalkozott így többek között a kötetek szerzői-szerkesztői ülések jelezte tartalmi, személyi kérdésekkel, állást foglalt a kötetek arculatának végleges kialakításával kapcsolatban. Megoldásokat javasolt a szerkesztés adminisztrációs, szervezési problémáira, a bécsi kiküldetések, filmetetés, dokumentációs kívánságok kielégítésének előmozdítására, a kiadóval folytatandó tárgyalásokra, a szerződések feltételeinek kialakítására, a kéziratok gépetetésének megszervezésére vonatkozóan. Érdeemi vitát folytatott az I., III., V. kötet szerkesztési munkálatainak előrehaladásáról, az I. és III. kötetrel szemben támasztandó néhány elvi-tartalmi igényről, a IX. és a X. kötet előkészületeiről, a munka megkezdését érintő elképzelésekről, tervekről. Meghallgatta a szerkesztőségi ülés Benda Kálmán tájékoztatását az Országgyűlési Emlékek készülő és előrehaladott stádiumban levő kötetének jelentőségéről a XVII. század első évtizede hazai és nemzetközi politikátörténetének kidolgozásában, majd más alkalommal Incze Miklós körvonalazta a Történettudományi Intézet dokumentációs csoportjának feladatait a Magyarország története munkálataiban.

Külön említésre méltó a június 19-i ülés két napirendi pontja. Pamlényi Ervin a kötettematikák alapján, a művelődéstörténeti vita tanulságait figyelembe véve a kultúrtörténet előadásának előrelátható problémáiról beszélt. Hangsúlyozta, hogy bár történetírásunkban a nagyobb veszélyt a művelődéstörténet szűk értelmezése jelenti, mégis a tematikák egyes esetekben túlságosan szélesen értelmezik a művelődéstörténet fogalmát. A tematikákból ugyan nem mindig látszik világosan, hogy a szerző egy-egy vázlatos gondolattal milyen természetű művelődéstör-

téneti fejtegetéseket kíván adni, az mégis feltűnő, hogy milyen kevés érdeklődés mutatkozik a rokontudományok eredményei iránt. Utalt — a szerkesztőség más tagjainak egyetértése mellett — mindenekelőtt a néprajzi kutatások nagyobb mérvű hasznosításnak lehetőségére. Sajnálatosnak tartotta, hogy az előtanulmányok között meglehetősen kevés a kultúr- és tudománytörténeti tárgyú, pedig történeti kutatásunknak e téren az utóbbi esztendőkből tapasztalható előrelépése ezek készíttetését lehetővé tette volna.

Zsigmond László, aki az illetékes főszerkesztőkkel, intézeti felelősökkel előzetes megbeszélést tartott az egyetemestörténeti kérdésekről — több kisebb, a kötetek végleges szövegének kialakításában fontos észrevételt tett a tematikákkal kapcsolatban. Megítélése szerint a V. kötetben a tárgyalás fő vonala kissé leegyszerűsödik ellenforradalom—forradalom ellentétének kérdésére, s a kötet annyira eltolódik 1848—49 irányába, hogy a forradalmak létrejöttének „talaját” nem érzékelhetjük. Nem szabadna figyelmen kívül hagyni az egyetemes kultúrtörténet lényeges jelenségeit, az emberiség gondolkodásának különböző korszakokban történő alakulását, s az alakulást kiváltó tényezőket. Lényegesnek tartja, hogy pl. a VI. kötet tegyen kitékintést a tudományoknak a világ előrehaladásában fokozódó szerepére (1850-es évek), s arra, hogy mint igyekszik IX. Pius pápa politikája ezt akadályozni. Tágítani kellene a liberalizmusról adandó áttekintést, s az emigráció kapcsán Amerikának, mint a vonzó „új föld”-nek funkciójáról is érdemes szólni. Az egyház XIX. századi szerepéről, 1830-as évekből „alkalmazkodás” politikájáról, s ennek a 90-es évek végén történő megtöréséről többet várhatna az olvasó, mint ahogy a világháború idején, majd az azt közvetlenül követő években lejátszódó világméretű politikai, gazdasági, mentalitás- és gondolkodásbeli változásoknak is helyet kell adni a VII. és a VIII. kötetben.

Az előterjesztéseket követő viták igen sok, a megírás közben és a szerkesztés során majd felmerülő szempontokra hívták fel a figyelmet; így többek között: melyik korszaknál miként történjék a magyar történelem tárgyalásának egyetemestörténeti beágyazása, vagy a kultúrtörténet köréből: a művelődéstörténeti részekben hogyan jeleníthető meg a korabeli társadalom „életmód”-ja, mint illeszthető a kultúrtörténeti fejezetekbe a költők, írók életműve stb. — Jelezték e megbeszélések azt is, hogy a szerkesztőségnek előreláthatóan az elkészült kéziratok nem egy ilyen, több kötetben végighúzódnó tematikai problematikát kell majd napirendre tűznie, illetve megfelelő szakemberek bevonásával különböző ilyen természetű munka-megbeszéléseken tisztázni.

Szerzői, szerkesztői megbeszélések

Miután 1969-ben az egyes kötetek szerkesztőségi ülésein kialakították a szerzői névsorokat, s megtörtént a fejezetek szétosztása, az 1970. évben — túlnyomórészt az év első felében — az egyes kötetek szerkesztői-szerzői kollektívái a szerkesztőség javaslatainak figyelembevételével az írói munkát szükségszerűen megelőző szerkesztési, megformálási szempontokat igyekeztek tisztázni.

Így kerültek napirendre egyes köteteknél bizonyos vitás belső terjedelmi arányok, másutt az egymást követő kötetek tárgyalásának pontos elhatárolása, ill. összekapcsolása és nem utolsósorban — és nem is a legkönnyebb, ha nem is kimondottan elvi feladatot adva — a menet közben rendezendő személyi kérdések.

Itt kell megemlíteni a IV. kötet belső periódushatárában fennállt vitát: hol kezdődjék a felvilágosult abszolútizmust tárgyaló fejezet: az 1761, esetleg az 1765. évvel, vagy az 1763. évi párizsi béke utáni nemzetközi helyzet ismertetésével? A márciusban többször összeülő szerzői értekezlet a szerkesztőbizottság javaslatának megfelelően ún. ölelkező periodizáció mellett döntött: a felvilágosodott abszolútizmus tárgyalása kezdődjék 1765-től, az egyetemestörténeti bevezetés viszont nyúlják vissza 1763-ig. A periodizációs kérdésekben kialakult vita bizonyos átalakítást tett szükségessé a terjedelem és a tematika korábbi szétosztásában. Ezt a szerkesztőség s a kötet munkatársainak segítségével sikerült véglegesen rendezni.

Az 1970 februári szerkesztőbizottsági ülés foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy hol zárja előadását az V. kötet, s hol kezdje a maga részét a VI. A szerkesztőbizottság javaslata alapján az érintett két kötet szerkesztőinek közös értekezlete megállapodott abban, hogy az 1847/48. évi országgyűléssel mindenképp az V. kötet foglalkozzék, az eseményeket 1848 márciusáig kövesse nyomon. (Az V. kötet fejezetirója ugyanis csak 1847 őszéig kívánt menni, míg a VI. kötet első részének szerzője az 1848 tavaszi eseményekkel kívánta kezdeni fejezetét.) A közös ülés úgy döntött, hogy az 1848 márciusi időhatár figyelembevételével mindkét szerző kapjon szabad kezet arra, hogy a tárgyalás egysége és kerekége érdekében a szükséges kitekintést, illetve „visszanyulást” megtegye.

A VI. kötetnél csak az év folyamán dőlt el, hogy az 1875—1890 közötti politikátörténeti és a kultúrtörténeti fejezetek felkért szerzői vállalják-e megbízásukat. A kötet szerzői értekezleten beszéltek meg a szövegek elkészítésével kapcsolatban még fennforgó kérdéseket. Véglegesen megállapodtak a terjedelem felosztásában, megvitatták az érintkező fejezetek, valamint a köztörténeti fejezetek közé iktatódnak ún. tematikus alfejezetek (munkásmozgalom, külpolitika) egyeztetésének kérdéseit. Felmerültek bizonyos elvi-tartalmi észrevételek is: a liberalizmus ideológiatörténeti problémái, a társadalmi struktúra tárgyalásának, az egyetemestörténeti összefüggések bemutatásának mikéntje. Itt kell megemlítenünk, hogy azt a kötet — és az egész szintézis — belső arányait érintő javaslatot, mely szerint 1848—49 előadása 30 ív terjedelemben történjék (az adott 18 ívvel szemben) — a februári szerkesztőbizottság elutasította.

A VII. kötet ez év tavaszán bizonyos mértékig módosította és szerkesztői, szerzői ülésen beszélte meg a terjedelemelosztást. Ez a változtatás azért is vált szükségessé, mert a szerkesztőbizottság hozzájárult a kötet főszerkesztőjének azon javaslatához, mely szerint a kötet a VI. kötet terjedelmi problémáinak megoldására átenged saját terjedelme rovására néhány ívet, ugyanakkor átvállalja bizonyos kultúrtörténeti kérdések (mindennapi élet kultúrája) tárgyalását a VI. kötettől.

Miután ez év tavaszán Nemes Dezső jelezte, hogy a IX. kötet munkálataira kívánja összpontosítani erejét, a VIII. kötet főszerkesztői tisztségére Ránki György kapott megbízást, az 1919—31 közötti politikátörténeti fejezetek írására pedig megerősítették L. Nagy Zsuzsa és Márkus László megbízását. Az áprilisi szerzői értekezleten a határidőkről esett szó (a februári szerkesztőbizottsági ülés a kultúrtörténeti fejezetek elkészítésére 1971. szeptember 1-ig adott haladékokot), s véglegesen rögzítették a kötet belső arányait. Az értekezlet szükségesnek tartotta, hogy a kötet több vonatkozásban érintse, egyes időszakokban átfogóan is tárgyalja a szomszédos államokban élő magyar kisebbségek történetét; az ellenállási problematika pedig túl a politikátörténeti fejezetek előadásán hangsúlyozottan kapjon helyet az ideológiai- és kultúrtörténeti fejezetekben is.

Hasznosnak bizonyultak az olyan természetű előzetes szakmai megbeszélések, ahol a korszak egy-egy vitatottabb témáját tűzték napirendre a szerzők, megkísérelve ezzel a kérdéstről kialakult esetlegesen eltérő álláspontok összemérését, s a megírandó szövegben lehető egyöntetű kezelését.

Az I. kötet szerkesztősége több alkalommal rendezett ilyen szerzői megbeszélést, ahol a korszak néhány történeti kérdését különböző megközelítéssel készült előadások nyomán vitatták meg. Györffy György például az erdélyi vármegyék kialakulásáról tartott tájékoztatójában egyetemes történeti anyagra alapozva vázolta a folyókmenti nomadizálások különböző válfajait, s hangsúlyozta, hogy az I. kötetben kell módszertanilag megalapozni a helynevek történeti forrásként való felhasználását. E módszertani alapvetések szellemében mutatta be részletes térképeken az erdélyi megyék fejlődési előzményeit. Ugyanakkor — egyetértésben a kötet szerzőivel — ismét felhívta a figyelmet a Gombos, Pauler mutatók szükségességére a koraközépkori magyar történet szintetikus feldolgozásában. Hasonló értekezlet keretében hallgatták és vitatták meg Mócsy Andrásnak a dáko-román kontinuitás problémaköréből, Bartha Antalnak a kettős honfoglalás kérdéséről tartott előadásait. Az értekezlet úgy döntött, — s ezt magáévá tette a szerkesz-

tőség ill. a szerkesztőbizottság is —, hogy a történeti irodalomban e máig vitákat kiváltó kérdésekkel foglalkozni kell, s a szerzők által helyesnek ítélt álláspont mellett, mint másik véleményt, ismertetni kell az irodalom eltérő megítélésait. Ugyanakkor — elsősorban a jegyzetben — a kérdések fontosságának megértése érdekében is ki kell térni a historiográfiai vonatkozásokra, függetlenül a később készülő historiográfiai kötet ez irányú elképzeléseitől. A kötet szerzői megvitatták még az év folyamán Bóna Istvánnak az avar társadalom szerkezetéről, majd a szlávok honfoglalás előtti szerepének régészeti és historiográfiai kérdéséről, Székely Györgynek a XII. századi magyar társadalomtörténet problémáiról, később a mongol birodalom és a tatárjárás nemzetközi összefüggéseiről és annak különféle historiográfiai megítéléséről, Gábori Miklósnak az I. kötet ősrégészeti részének tartalmi és szerkezeti kérdéseiről készített előadásait.

Örvendetes, hogy mind az I., mind a II. kötet szerkesztősége figyelemmel volt a szerkesztőbizottság azon törekvéseire, hogy különösen az egyazon társadalmi formációkat tárgyaló kötetek között az összhangot biztosítsák. A II. kötet szerzői értekezletének erre vonatkozó néhány javaslatát (a kötetek közötti átvezetés szükségessége; a feudális társadalmi osztályokat az I. kötet mutatta be, stb.) az I. kötet szerzői értekezlete megbeszélte, s azokkal alapján egyetértett.

A II. kötet szerkesztősége úgy határozott, hogy az I. kötethez hasonló tematikus megbeszéléseket nem tart, hanem inkább a szerkesztési munkához, s a szövegíráshoz feltétlenül szükségesnek látszó fogalmi, elvi kérdéseket igyekeznek tisztázni. Ennek jegyében az 1970 áprilisában, májusában és decemberben tartott szerzői értekezletek a következő nagyobb témakörökkel foglalkoztak. A korábbiaknál konkrétabb formában vitatták meg a több fejezeten át futó témák fejezetenkénti elhatárolását, a szükségképpen megisméltendő, két vagy több helyen szóba kerülő témák tárgyalási módját (különös tekintettel a gazdasági, művelődés- és egyetemes-történeti vonatkozásokra). Megállapították, hogy a szerkezeti-tematikai tagolás szempontjából az előzetes tematikai vázlat korántsem egységes. Ezért az „előszerkesztés” stádiumában nagy jelentősége van, hogy a szerzők tisztázzák vázlatukat a legkisebb tematikai egységig („pont”). Ezen megbeszélések alapján korszakuk kérdéseit tekintve úgy látják, hogy sajnos el kell tekinteniük egy sor „fehér folt” új kutatásokon alapuló tisztázásától, s fejezeteiket a meglévő eredmények összefoglalása formájában kell megírniuk. — A kitűzött programnak megfelelően meghatározott fogalmi és koncepcionális kérdéskörök is napirendre kerültek: így a „korai” és „kialakult” feudalizmus terminológiája, osztály és rend, az államfejlődés kérdései, más alkalommal a centralizáció, járadékformák, városfejlődés tartalmi jegyei. A kötet szerkesztősége a beszélgetések alapján is megállapíthatta, hogy bizonyos véleményeltérések vannak ugyan a szerzők között, ezek azonban nem alapvető koncepcionális ellentétek, tehát előreláthatóan nem vezetnek a szövegek elkészítése során a korszak fő kérdéseinek különböző megítéléséhez. — Emellett a szerzői értekezletek a szerkesztőség célkitűzéseivel összhangban kitértek a szerkesztés és a megírás néhány technikai kérdésére, a dokumentációs munkában kapható segítség szükségességére, lehetőségeire, a kötet illusztrációs gondjaira.

*

Feltétlenül kell röviden szólnunk arról, hogy a 10 kötetes munkálatainak szervezője, a Történettudományi Intézet 1970-ben 4 alkalommal (május 4., június 8., november 30., december 7.) osztályvezetői értekezleteken részletesen tárgyalta Magyarország története munkálatainak állását és néhány aktuális kérdését. Az üléseken az egyes kötetek — külön az I—IV. és az V—VIII. kötet — intézeti felelősei tájékoztatást adtak a kötetek előszerkesztésének előrehaladásáról, a szerzők, szerkesztők, majd a hozzászólások, s a nemegyszer kialakuló élénk vita alapján az értekezlet határozatokban szögezte le álláspontját a felmerült kérdésekkel kapcsolatban. Több ülésen szó esett az összefoglaló *műfaji* kérdéseiről: mennyire törekedjék az események elmondására, vagy inkább az értékelésekre, mennyire közelítsen az esszé írási módszeréhez, vagy legyen problémakifejtő. Szóba jött egy előzetes vita terve, mely esetleg ezeket a kérdéseket igyekeznék

tisztázni. Az értekezlet úgy foglalt állást, hogy mindezen műfaji kérdéseket az első konkrét — akár kisebb kéziratrészekről rendezett — viták alkalmával kell napirendre tűzni, de az már most megállapítható, hogy a lehető legnagyobb információsűrűség mellett tartózkodnunk kell a valószínűleg dezinformálást jelentő adathalmaztól. — Foglalkozott az osztályvezetői értekezlet az *egyetemes történeti* részeknek az összefoglalóban kapott súlyával, arányos megoszlásával is. Mint a szerkesztőbizottság vezetője megállapította: nem sikerült valóra váltanunk azt az elképzelésünket — ezt ma már sajnos *fait accompli*-nak kell tekintenünk —, hogy minden egyes kötetet ill. kötetben belüli részt széles, nemzetközi kitekintést biztosító, viszonylag terjedelmes egyetemes történeti fejezetekkel vezessünk be, amelyekbe egységesen illeszkedik azután a nemzeti történet megfelelő fő- ill. alperiódusának részletekig hatoló tárgyalása. A viszonylag terjedelmes egyetemes történeti fejezetek helyett általában csak rövidebb lélegzetű bevezetőkkal számolhatunk, — ami viszont azt a kötelezettséget rója minden szerzőre, hogy a *hazai* történet tárgyalásában — éspedig mind a nemzetközi helyzet, a külpolitika kapcsán, mind a forradalom-fejlődés irányának és menetének elemzésében — messzemenően érvényesítse az internacionális hatókör, az egyetemes szemlélet, az összehasonlító módszer szempontjait és követelményeit. Remélhető, hogy ez így is történik, hiszen több kötet szerkesztősége éppen erre való hivatkozással hátrította el a külön egyetemes történeti fejezetek viszonylag részletes kidolgozására vonatkozó igényt. Kívánatos, hogy ez így is történjék, mert csak ekként valósíthatjuk meg a vállalkozás egyik legfőbb, kezdettől fogva következetesen hangsúlyozott célkitűzését: a hungaro-centrikus, provinciális ábrázolásmóddal való teljes szakítást; csak az internacionális szemléletben bontakozhatnak ki igazán történelmünk nemzeti sajátosságai és egyedi vonásai; csak ilyen szemléletben tudjuk reálisan felmutatni nemzeti múltunk értékeit, és nyújthatjuk Magyarország történetének olyan ábrázolását, amely a szakkörökön túlható erővel nyúl hozzá a közgondolkodásnak, a szocialista hazafiság és nemzetköziség egysége szellemében való formálásához. Ennek értelmében szükségesnek látszott még egyes köteteknél az egyetemestörténeti fejezeteknek a tervezetthez képest arányos csökkentése. A szerkesztőség dec. 4-i ülése egyetértően foglalt állást a kérdésben. — A *határidők* kérdésében az osztályvezetői ülés (november 30-i) a munkálatok kielégítő előrehaladásának nyugtázása mellett úgy határozott, hogy javasolja a szerkesztőségnek: az 1971. március 31-ig beérkező kéziratokat ne tekintse késetteknek. — Utalással a még folyamatban levő *egyetemi tankönyv* munkálatokra, a hozzászólók többször kitértek pl. a nemrég elkészült új-legújabbkori tankönyvszövegek és a Magyarország története közötti esetleges egyezésekre illetve különbözőségekre. — Tájékozódott az értekezlet a szerkesztőség jelenlevő tagjaitól a kiadóval folytatott tárgyalásokról, a szövegek, mellékletek nyomdatechnikai kivitelezését illető elképzelésekről, s különösen hangsúlyozta, hogy az egyelőre pontosan fel nem mérhető nagyságú majdani gépelési igényeket a lehető legjobban, a legkevesebb fennakadás mellett kívánja az Intézet kielégíteni . . .

Az Intézet nem utolsósorban azzal is sokban segíteni, lendíteni kívánja az összefoglalás elkészültét, hogy — mivel a szerzők, szerkesztők nagy része az intézeti munkatársak közül kerül ki, s az Intézet „gazdája” is e munkálatoknak — vezetőtestületét révén is igyekszik e munkálatok szervezetségét, az előrehaladás feltételeit biztosítani.

1970. június 26-án Pamlényi Ervin vezetésével ülést tartottak a kötetek *térkép- és illusztrációfelelősei*. Az értekezlet meghallgatta a Kiadó, illetve a szerkesztőség elképzeléseit a mellékletekkel kapcsolatban. E szerint kötetenként 16 oldal terjedelemben lehetséges térképeket közölni, általában fekete-fehér nyomással. (A 16 közül maximálisan kettő készülhet többszínnyomással.) — 80 oldalnyi képanyag kerülhet egy-egy kötetbe, természetesen 1 oldalon több kép is helyet kaphat. A képek elhelyezése nem a szöveg közben, hanem külön oldalakon — 4, 8, 16 oldalas csoportokban — történik. Az időrendi táblázatok 32 oldal (kb. 100—120 gépelt oldal) terjedelműek lennének kötetenként. (Az áttekintés 4 hasábosan csoportosítaná anyagát: külön két-két magyar és két-két egyetemestörténeti adatsor adná a gazdaság-társadalom, politikai és hadtörténet, valamint a művelődés — anyagi és szellemi kultúra — anyagát.)

A korábbi szerkesztőbizottsági ülés határozata értelmében is törekedni kell, hogy a térkép és illusztráció anyaga lehetőleg friss legyen, ne a jól ismert képek kerüljenek ismételt kinyomtatásra. Ugyanakkor tükröződjenek a mellékleteken is az egész munka célkitűzései: mindennek előtt a magyar történelem egyetemestörténeti összefüggéseibe helyezésére törekvés, s hogy a mellékletek bátran merítsék tárgyukat a korábban elhanyagoltabb tereumokról (gazdaságtársadalom történet, művelődéstörténet). A megbeszélésen felmerült annak igénye, hogy olyan táblázatok is készüljenek, melyek több korszakot mutatnak be, s több kötetben át húzódó folyamatokat illusztrálnak, továbbá: bizonyos mértékig törekedni kellene, hogy azonos típusú térképek, táblázatok kapjanak helyet a különböző kötetekben.

Természetesen a Magyarország történetével kapcsolatos viták, megbeszélések köre nem korlátozódik csak a szerkesztőbizottság, a szerkesztőség, vagy a kötet szerkesztőségek, vagy az Intézet által rendezett ülésekre. Ha tágran értelmezzük a megírást elősegítő szakmai megbeszéléseket, akkor ide sorolhatjuk lényegében mindazon történettudományos vitákat, konzultációkat, melyek valamilyen módon a szövegek elkészítőinek segítséget nyújtanak akár a legkisebb rész kérdések megvilágításában is. Hiszen — mint azt már a beérkezett kéziratok közül néhány bizonyítja — a szövegek megfogalmazásában nem egy helyen kandidátusi, doktori viták tanulságai, ott felmerült állásfoglalások bukkannak fel. De ideszámíthatjuk feltétlenül a munkahelyi vitákat is, s elismeréssel kell megemlíteni azon törekvéseket, hogy pl. egy-egy intézeti kéziratvitára az osztályvezetés igyekezett meghívni azokat a nem intézeti kutatókat is, akik a tízkötetes összefoglalásban az adott korszak szövegét írják majd. Ilyen formában került sorra a Történettudományi Intézet feudáliskori osztályának néhány megbeszélésére az elmúlt esztendő folyamán. Ezeknek a 10 kötetes magyar történet és történettudományunk egésze közötti — feljegyzésekkel, iratokkal nem dokumentálható — szaktudományos kapcsolódásoknak a kéziratok elkészülésében és azok színvonalának, szellemének alakításában igen nagy szerepük lesz.

III. Az elkészülő kéziratok vitája

Az előszerkesztés, az előmunkálatok menetének áttekintése után szólnunk kell röviden a kéziratok elkészülésével kapcsolatos jelenlegi problémákról, a soron következő időszakban már meginduló vitákról.

A kötet szerkesztőségek általában arról számoltak be az elmúlt hónapok során, hogy a szerzők nagy többsége a szövegek írásán dolgozik. Természetes, hogy a szerkesztőségek a munka e fázisában gondolnia kellett a következő időszakra, a kéziratok elkészülésével megkezdődő vitákra, s ezért az elmúlt hónapokban tájékozódást végeztünk: a kötet szerkesztőségek miként képzelik el a kész kéziratok megbeszélését, javítását. Ezen információk birtokában a szerkesztőség 1970. december 4-i ülésén foglalkozott a viták kérdésével. (Kitért a kérdésre a december 7-i intézeti osztályvezetői értekezlet is.) A kötet szerkesztőségekkel folytatott beszélgetések és az említett ülések állásfoglalásai alapján a kézirat-vitáknak három típusa látszik kialakulni.

1. A kész nyers kéziratrészek megvitatása a kötet szerkesztőségek rendezésében. E viták napirendjén egy-egy kisebb-nagyobb kronológiai vagy tematikai egység szerepelne, és a kéziratokat a szerzői szerkesztői kollektíva beszélné meg. Az ülések időpontját, helyét, a napirendre tűzendő témák kiválasztását, a meghívottak körét a kötet szerkesztősége mérlegelje. A nyers kéziratok vitáival kapcsolatban, — figyelembe véve a decemberi osztályvezetői értekezleten elhangzottakat és a szerkesztőségi ülésen kialakult állásfoglalásokat — talán a következőket látszik fontosnak megjegyezni: az ilyen típusú viták nemcsak a megbeszélésre kerülő korszak főbb kérdéseinek tisztázása miatt érdekesek, hanem itt jöhet felszínre több, a kézirat egységességét előmozdító javaslat is. Feltétlenül szükségesnek látszik például itt kitérni a már eddig is sok vita tárgyát képező műfaji és az elvben már tisztázott felépítésbeli, szerkezetbeli problémákra. — A megbeszélések szűkkörű volta mellett is fel kell hívni a figyelmet az egyes rész kérdé-

sek szakértőinek illetve — ahol ez szükségesnek látszik — a rokontudományok képviselőinek meghívására. Ez utóbbi azért is látszik fontosnak, mert az elkészült előzetes tematikák felülvizsgálásakor többször elhangzott az az igény, hogy az előadás komplex jellege érdekében a kötet-szerkesztőségek a szerkesztés e fázisába vonják be a munkába a más társadalomtudományok körében tevékenykedő kollégákat.

2. A viták másik típusa, melyekre a munkálatok előrehaladásától függően kerülhet sor, a már lektorált, szerkesztett nagyobb kézirat-egység megvitatása az egész kézirat eredményeinek rövid összefoglalásával. Ezek mellett, ezzel egyidőben a szerkesztőbizottság illetve a szerkesztőség rendezésében, aktív részvételével kerülnének sorra azok a nagyobb korszakot is átfogó tematikus viták, amelyeken például két vagy három kötet bizonyos részeit (pl. kultúrtörténet, egyetemestörténet, gazdaságtörténet stb.) együttesen vitatnák meg. Ide már a szakértők széles körét hívná meg a kötet-szerkesztőség vagy a szerkesztőbizottság.

3. Végül a szerkesztőbizottság rendezésében kerülne sor a szerkesztett teljes kötetek nagy, a nyomdábaadást megelőző vitájára a szélesebb történész gárda bevonásával.

Általában a vitákkal kapcsolatban a szerkesztőségi ülésen az az álláspont alakult ki, hogy a hatalmas terjedelmű, igen sok szerzőt felvonultató munka egységessége érdekében a kéziratok megvitatásától nem szabad sajnálni az időt. Mind a szűkebbkörű szerzői, mind a szakértők bevonásával rendezett viták alkalmat adnak a nyers kéziratok további javítására, újabb szempontok hasznosítására. Csak az első típusú vitához kívánkozik egy megszorítás: a kötet szerkesztőségei nyilván úgy mérlegelik e viták rendezésének gyakoriságát, időpontját, hogy túlzottan ne tartsák fel a még nyers kéziratok fogalmazásán dolgozó szerzőt.

*

Befejezésül talán annyit kell az elmondottakhoz illeszteni, hogy a néhány kérdéskörhöz csoportosított tájékoztató az évek óta tartó munkálatoknak nagyjából egy éves periódusát igyekezett csak jellemezni. Célja az volt, hogy a szerkesztőbizottságot, illetve a megvitatás után az olvasóközönséget is tájékoztassa a készülő szintézisről, az „előszerkesztés” egy szakaszáról.

Glatz Ferenc